

ЦИВІЛЬНЕ І ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 347.965.4

Я. П. Зейкан,

кандидат юридичних наук, адвокат

В. В. Ігнатенко,

бакалавр права, юрист

ПРЕДСТАВНИЦТВО У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті здійснено аналіз чинного законодавства України, судової практики та теоретичних положень щодо визначення поняття та сутності інституту представництва в цивільному процесі.

Ключові слова: представництво, правовідношення, процесуальна діяльність, участь у справі.

Я. П. Зейкан, В. В. Ігнатенко

Представительство в гражданском судопроизводстве

В статье проведен анализ действующего законодательства Украины, судебной практики и теоретических положений касательно обозначения понятия и сути института представительства в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: представительство, правоотношение, процессуальная деятельность, участие в деле.

Y. Zeykan, V. Ignatenko

Representation in civil law

The article analyzes the current legislation of Ukraine, judicial practice and theoretical positions on the definition and essence institute representation in civil processes.

Key words: representation, relationship, procedural activity in the case.

Постановка проблеми та її актуальність. У зв'язку із останніми змінами, внесеними до Конституції України, якими поступово вводиться «монополія адвокатів» на представництво осіб у судових установах, є дуже важливим визначитися щодо дійсного призначення інституту представництва, його поняття та сутності.

Аналіз досліджень і публікацій. Даному питанню присвячені праці А.Ф.Клеймана, А.Ф.Козлова, І.А.Павлуніка, Е.В.Васьковського, С.Н.Абрамова, І.М.Ільїнської, Л.Ф.Лесницької та інших вчених і юристів-практиків.

Метою даної статті є дослідження поняття та сутності інституту представництва в цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 38 ЦПК сторона, третя особа, особа, яка

відповідно до закону захищає права, свободи чи інтереси інших осіб, а також заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

Поняття «представництво» можна розглядати у трьох значеннях: як цивільний процесуальний інститут; як правовідносини за участю представника; як діяльність представника.

Погляди вчених на це питання можна поділити на дві основні концепції: «дії (діяльність)» і «правовідношення», залежно від відповіді на питання про те, є представництво діяльністю чи правовідносинами, у межах яких відбувається ця діяльність.

Відповідно до першого підходу, який підтримують А.Ф.Клейман, А.Ф.Козлов, І.А.Павлунік, І.В.Решетнікова, Ю.С.Червоний та інші, під представництвом розуміється сукупність здійснюваних представником процесуальних дій. Представництво – це процесуальна діяльність представника в межах наданих йому повноважень від імені та в інтересах іншої особи. З дореволюційних вчених К. Малишев визначав представництво як заміну однієї особи іншою, коли представник діє в процесі замість особи, яку представляє, таким чином, наслідки його діяльності несе остання.

Прибічники іншого підходу до визначення представництва у цивільному процесі вважають його правовідношенням, з огляду на яке одна особа здійснює у межах своїх повноважень процесуальні дії від імені й в інтересах іншої особи (цю думку висловлювали Е.В.Васьковський, А.Х.Гольмстен, С.Н.Абрамов, І.М.Ільїнська, Л.Ф.Лесницька, В.В.Комаров, Я.А.Розенберг, В.І.Тертишніков, М.С.Шакарян та інші).

Ці, на перший погляд полярні точки зору, мають багато спільного. Спір викликає питання про те, що виникає раніше – діяльність представника зі здійснення повноваження та вступ його у правовідносини, чи першим виникає правовідношення представництва, в межах якого здійснюється та чи інша представницька діяльність. Внутрішня суть такого явища, як представництво, при цьому залишається незмінною – здійснення повноваження представником.

ЦК дав таке визначення представництва: це правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє (ч. 1 ст. 237 ЦК). Таким чином, вперше на законодавчому рівні визнано, що представництво – це правовідношення. А вже в межах цього правовідношення представником здійснюється певна діяльність, яка полягає у вчиненні правочинів від імені особи, яку представляють.

Із легального визначення цивільного представництва можна зробити важливий висновок для цивільного процесу: оскільки відносини між представником і судом (третьою особою у ци-

вільному праві) не включаються до складу представницьких правовідносин, ці відносини не є представницькими. Йдеться лише про участь представника як суб'єкта представницьких відносин (які вичерпуються лише внутрішніми відносинами) у інших відносинах. Так, відносини представника і суду – це не продовження представницьких відносин, а самостійні відносини, які не можна розглядати у контексті представницьких. Не випадково ЦПК не вживає у назвах статей, що стосуються представника, термін «представництво». Наприклад, ст. 38 ЦПК має назву «Участь у справі представника», а не «Представництво у суді».

Усі питання взаємовідносин між представником та особою, яку він представляє, регулюються нормами матеріального права. У ЦПК містяться лише вимоги щодо виду та порядку оформлення документів, якими представник перед судом має підтвердити свої повноваження, чи способу надання представникові певних повноважень. Однак для того, щоб представник зміг взяти участь у процесі, він повинен вступити у правовідносини з судом. Участь у справі представника реалізується саме через правовідносини представника і суду. Таким чином, вступаючи у процес, представник вступає у процесуальні відносини з судом, однак ці відносини є не представницькими, а засобом реалізації повноважень представника. Тому неможливо говорити про представницькі відносини у процесі, оскільки вони взагалі в ньому не виникають, а можна говорити лише про участь у справі представника, який вступає у відносини з судом з метою реалізації своїх повноважень. І з цього боку участь у справі представника – це, звісно, діяльність з метою реалізації повноважень представника, що відбувається в межах правовідносин представника і суду. Таким чином, між судовим представником та особою, яку представляють, процесуальних відносин не виникає. Вони мають іншу галузеву належність, а відтак – не можуть бути складовою цивільних процесуальних відносин за участю представника.

Правовідносини, які складаються між особою, яку представляють, і представником, є ли-

ше передумовою для участі представника у цивільному процесі. Вони разом із юридичними процесуальними діями, які здійснюються представником, що спрямовані на легітимацію його як суб'єкта правовідносин із судом, є передумовою процесуального правовідношення, суб'єктами якого є представник і суд. Відносини за участю представника у цивільному процесі – це відносини між представником і судом.

Таким чином, представництво в цивільному процесі – це процесуальна діяльність, яка відбувається у межах правовідношення між представником та судом, однієї особи (представника) від імені та в інтересах іншої особи (яка бере участь у справі), що здійснюється з метою захисту та охорони прав, свобод та інтересів у суді особи, яку представляють, і надання допомоги суду в установленні дійсних прав і обов'язків осіб, які беруть участь у справі.

Словосполучення «від імені особи, яку представляють», що застосоване у визначенні цивільного процесуального представництва, певним чином відрізняється від розуміння аналогічного терміну в цивільному праві. У цивільному праві дії від імені іншої особи, разом з іншим означають дії, що породжують безпосередній правовий результат для особи, яку представляють. У цивільному процесі дії представника безпосереднього результату для особи, яку представляють, не мають. Представник у цивільному процесі вступає у відносини із судом, а тому його дії для суду мають безпосередній результат. І тільки за допомогою суду особа, яку представляють, отримує ті чи інші права чи обов'язки.

Основною метою процесуального представництва є захист та охорона прав, свобод та інтересів осіб, які беруть участь у справі. А надання правової допомоги (ця мета часто зазначається у процесуальній літературі) є самостійною процесуальною діяльністю, що здійснюється особою, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на надання правової допомоги (ст. 56 ЦПК).

До цілей процесуального представництва належать також реалізація представником процесуальних прав та обов'язків особи, яку пред-

ставляють, та надання допомоги суду у встановленні дійсних прав і обов'язків осіб, які беруть участь у справі. Остання мета стосується представництва адвокатами (ще римське право вбачало в адвокаті особу, що має при здійсненні своїх функцій певні суспільні обов'язки). держава не має законодавчої можливості вимагати надання допомоги суду іншими представниками, але ч. 3 ст. 27 ЦПК передбачає, що особи, які беруть участь у справі, зобов'язані добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, що опосередковано спрямовано на досягнення зазначеної мети.

Об'єктом правовідносин між представником і судом треба вважати захист, охорону (в окремому провадженні) порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави у цивільному процесі.

Змістом процесуальних відносин між судом і представником є права та обов'язки представників і суду та їхні дії. Обсяг прав, якими наділяється добровільний представник, визначається повноваженнями, якими наділили його закон та довіритель. За ЦПК представник має право на здійснення всіх процесуальних дій від імені особи, яку він представляє, а довіритель має право лише обмежити повноваження представника.

Інститут представництва застосовується не до всіх процесуальних відносин. Він має суворо визначені, установлені законом межі.

З огляду на це, процесуальне законодавство: обмежує коло суб'єктів представництва. Не всі учасники цивільного судочинства можуть мати представника у справі, та не будь-яка особа може бути представником у цивільній справі в суді; процесуальне представництво можливе при розгляді не всіх цивільних справ.

Згідно з ч. 1 ст. 38 ЦПК представництво неможливе у справах про усиновлення. Особи, які є заявниками у справах про усиновлення, у разі винесення рішення про усиновлення заявниками дитини юридично стають її батьками. Це покладає на них великий моральний та правовий обов'язок із виховання усиновленої дитини. То-

му обмеження процесуального представництва, що запроваджене законодавцем, для цієї категорії справ здається цілком виправданим. Крім того, особиста участь у справі усиновлювачів дає змогу суду певною мірою упевнитися в особі усиновлювача, її надійності, особливо якщо це стосується іноземних громадян.

Наявність представника у справі, в принципі, має надавати можливість стороні особисто не брати участь у процесі. Однак у деяких категоріях цивільних справ для їхнього правильного вирішення дуже важливими є особисті пояснення сторін і третіх осіб по суті спору, що не можуть бути замінені поясненнями представників, тому суд згідно з п. 4 ч. 1 ст. 169 ЦПК може викликати позивача або відповідача для особистих пояснень і тоді, коли у справі беруть участь їхні представники.

Виходячи з усталеної практики, суд викликає сторони для надання особистих пояснень у справах про розірвання шлюбу, встановлення батьківства, позбавлення батьківських прав, поновлення на роботі, про захист честі та гідності. У цьому випадку представник надає юридичну допомогу особі, яку представляє, при розгляді справи.

Представництво від імені юридичних осіб необхідно відрізнити від ведення справ юридичних осіб їх органами. У доктрині цивільного та цивільного процесуального права переважає думка, що дії органу юридичної особи – це суть дії самої юридичної особи. Однак існує й інша позиція, згідно з якою органи юридичних осіб належать до представників у власному розумінні цього слова, яка має тепер певне нормативне підґрунтя у положеннях ЦК та ЦПК. Згідно зі ст. 38 ЦПК юридичних осіб представляють їхні органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники.

Стаття 92 ЦК передбачає, що юридична особа набуває цивільних прав та бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, які діють відповідно до закону або установчих документів, а ч. 3 ст. 92 ЦК при цьому встановлює: орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені,

зобов'язані діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати повноважень. Таке формулювання підкреслювало представницький характер дій, який можна вивести з тлумачення зазначених норм, адже діяльність органів юридичної особи розглядається так само, як і діяльність представника.

На представницький характер дій органів юридичних осіб вказує також п. 2 ч. 1 ст. 42 ЦПК, який передбачає, що повноваження представників мають бути посвідчені довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника. Тобто керівник юридичної особи вважається, разом із представником за довіреністю, представником юридичної особи.

Однак визнання органу юридичної особи її представником теоретично невірне, оскільки неминуче призводить до висновку про відсутність повної процесуальної дієздатності у юридичних осіб. Органи юридичної особи є його частиною і не є самостійним суб'єктом права. Саме тому для участі органу юридичної особи у процесі довіреність не вимагається. Без своїх органів юридична особа не здатна була б діяти як суб'єкт права.

Крім того, ч. 1 ст. 29 ЦПК указує, то юридична особа наділяється повною дієздатністю, тобто здатністю своїми діями здійснювати права і виконувати обов'язки. Звідси випливає, що компетентний орган юридичної особи, яка бере участь у справі, не має самостійного процесуального становища, тому що його процесуальні дії – це дії самої юридичної особи.

Вважається, що деякі юридичні особи через свою організаційну структуру також не можуть безпосередньо вести свої справи в цивільному процесі, хоча і не позбавлені дієздатності – юридичні особи, очолювані колегіальними органами управління (правліннями, загальними зборами членів, зборами уповноважених). Хоча сучасне процесуальне законодавство прямо не забороняє участь у процесі від імені юридичної особи його колегіального виконавчого органу, але зі змісту п. 2 ч. 1 ст. 42 ЦПК випливає, що від імені юридичної особи можуть виступати особи за довіреністю та її керівник (одноособо-

вий орган). Про колегіальний орган юридичної особи не йдеться, а ч. 3 ст. 38 ЦПК передбачає, що юридичних осіб представляють їхні органи без вказівки на одноособові органи.

Участь у справі одного із членів колегіального органу варто розглядати як участь не юридичної особи, а його представника. Член колегіального органу юридичної особи сам по собі не може замінити цей орган у суді. Повноваження на ведення справи в суді він має не за посадою, а здобуває їх не інакше, як за рішенням колегіального органу.

Що стосується участі у процесі організацій, що не мають статусу юридичної особи, наприклад, органу опіки і піклування, то вони завжди виступають у процесі через представників.

Висновки. Характеризуючи інститут представництва в цивільному процесі, слід визначити притаманні йому ознаки:

– представниками можуть бути лише особи, які мають повну цивільну дієздатність та досягли 18-річного віку (за винятком окремих випадків);

– представником може бути лише фізична особа;

– організації, що не мають статусу юридичної особи, завжди беруть участь у процесі через представників;

– діяльність органів юридичної особи розглядається так само, як і діяльність представника.

Об'єктом правовідносин між представником і судом треба вважати захист, охорону (в окремому провадженні) порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави у цивільному процесі.

Дослідження правої природи представництва, властивих йому ознак є актуальним і не вичерпним межами однієї статті, а тому може бути предметом подальших наукових праць.

Література

1. Зейкан Я. П. Захист у цивільній справі: наук.-практ. коментар / Я. П. Зейкан. – К.: КНТ, 2007. – 484 с.

2. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс: учеб. / А. Ф. Клейнман. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1954. – 407 с.

3. Фурса С. Я. Цивільний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 т. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса; за заг. ред. С. Я. Фурси. – К.: Вид. Фурса С. Я.: КНТ, 2006. – 448 с.

4. Тертишніков В. І. Цивільний процес України: навч.-практ. посіб. / В. І. Тертишніков. – Х.: Вид. ФО-П Вапнярчук Н. М., 2009. – 320 с.

5. Васильєв С. В. Цивільний процес України: навч. посіб. / С. В. Васильєв. – Х.: Еспада, 2009. – 456 с.

6. Павлуник І. А. Представництво в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / І. А. Павлуник. – К., 2002. – 20 с.

7. Цивільний процес України: підруч. / за ред. Ю. С. Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392 с.

8. Цивільний процес України. Академічний курс / за ред. С. Я. Фурси. – К.: Вид. Фурса С. Я.: КНТ, 2009. – 848 с.

9. Балюк М. І. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях): коментарі, рекомендації, пропозиції / М. І. Балюк, Д. Д. Луспеник. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с. – (Серія «Судова практика»).

10. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої [...] Верховний Суд; Постанова від 12.06.2009 № 2.

11. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

References

1. Zejkan Ja. P. Zahyst u cyvil'nij spravi: nauk.-prakt. komentar / Ja. P. Zejkan. – K.: KNT, 2007. – 484 s.

2. Klejnman A. F. Sovetskyj grazhdanskyj process: ucheb. / A. F. Klejnman. – M.: Izd-vo Mosk. un-ta, 1954. – 407 s.

3. Fursa S. Ja. Cyvil'nyj procesual'nyj kodeks Ukraïny: nauk.-prakt. komentar: u 2 t. / S. Ja. Fursa, Je. I. Fursa; za zag. red. S. Ja. Fursy. – K.: Vyd. Fursa S. Ja.: KNT, 2006. – 448 s.

4. *Tertyshnikov V. I.* Cyvil'nyj proces Ukrainy: navch.-prakt. posib. / V. I. Tertyshnikov. – X.: Vyd. FO-P Varnjarchuk N. M., 2009. – 320 s.

5. *Vasyl'jev S. V.* Cyvil'nyj proces Ukrainy: navch. posib. / S. V. Vasyl'jev. – H.: Espada, 2009. – 456 s.

6. *Pavlunyk I. A.* Predstavnytvo v cyvil'nomu procesi Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. juryd. nauk: 12.00.03 / I. A. Pavlunyk. – K., 2002. – 20 s.

7. *Cyvil'nyj proces Ukrainy: pidruch.* / za red. Ju. S. Chervonogo. – K.: Istyna, 2007. – 392 s.

8. *Cyvil'nyj proces Ukrainy. Akademichnyj kurs* / za red. S. Ja. Fursy. – K.: Vyd. Fursa S. Ja.: KNT, 2009. – 848 s.

9. *Baljuk M. I.* Praktyka zastosuvannja cyvil'nogo procesual'nogo kodeksu Ukrainy (cyvil'nyj proces u pytannjah i vidpovidjah):

komentari, rekomendacii', propozycii' / M. I. Baljuk, D. D. Luspenyk. – X.: Harkiv jurydychnyj, 2008. – 708 s. – (Serija «Sudova praktyka»).

10. *Pro zastosuvannja norm cyvil'nogo procesual'nogo zakonodavstva pry rozgljadi sprav u sudi pershoi' [...] Verhovnyj Sud; Postanova vid 12.06.2009 № 2.*

11. *Konstytucija Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. – 1996. – № 30. – St. 141.*